

לשכת שר החקלאות
1

תוכנית פיתוח לחקלאות 2000

א. מבוא

- 1.א. תמונת מצב.
- 2.א. קביעת מטרות - הגדרת ייעודה של החקלאות.
- 1.2.א. תפקיד החקלאות בהקשר הכללי.
- 2.2.א. תפקיד החקלאות בהקשר הישראלי.

ב. החקלאות הישראלית: ניסוח היעדים, מגבלות והשלכותיהן

- 1.ב. ניסוח היעדים.
- 2.ב. המגבלות והשלכותיהן.

ג. הפראמטרים אשר יקבעו את דמותה של החקלאות העתידית

- 1.ג. משק המים.
  - 1.1.ג. פתרונות לעתיד: (א) השבה
  - (ב) התפלה
  - (ג) יבוא מים
- 2.1.ג. מחירי המים.
- 2.ג. מימון.
  - 2.2.ג. מימון התשתית.
  - 2.2.ג. מימון השקעות ליחידות היוצרות.
  - 3.2.ג. מימון פעילות שוטפת.

ד. הסדר החובות - המפתח לשינוי

- 1.ד. הסדר המושבים.
- 2.ד. הסדר הקיבוצים.

ה. סיכום - קווי איפיון לחקלאות הישראלית העתידית

- 1.ה. הייצור.
  - 1.1.ה. סוג הגידולים ושיטות הגידול.
  - 2.1.ה. גודל יחידות הייצור.
- 2.ה. מבנה ארגוני משפטי
- 3.ה. מימון
- 4.ה. שיווק
- 1.4.ה. שיווק מקומי.
- 2.4.ה. ייצוא.

נספחים:

- נספח 1
- נספח 2

כתב: מרטין שרמן.

לשכת שר החקלאות

2

תוכנית פיתוח לחקלאות 2000

א. מבוא

א.1. תמונת מצב

הנתונים הכלכליים כיום מציירים תמונה עגומה של מצב החקלאות ותיפקודה כענף משקי בכלכלה הלאומית.

עד שנה זו, השתמשה החקלאות בכ- 70% ממשאבי המים במדינה, ובאחוז ניכר מקרקעותיה. חובותיה מהווים 20% ממאזני הבנקים הגדולים. אך למרות כל אלה, התוצר החקלאי מהווה 2.8% תל"ג בלבד! זאת למרות שהמגזר זוכה להטבות במיסים שונים (מס רכוש, מע"מ) וסיבסוד מסיבי של גורם הייצור העיקרי המים.

על פי כמעט כל מדד אפשרי, ביצועה של החקלאות נחות לעומת יתר מגזרי המשק. עבור החלק היחסי שלה בתל"ג, מנצלת החקלאות הרבה יותר הון ועבודה מאשר שאר המשק (ראה טבלה 1 - נספח). המסקנה הבלתי נמנעת היא כי רק שינוי דרסטי באופי פעילותה יכול למנוע הפיכת החקלאות, פעם "פאר היצירה" של ישראל, לעיסוק בלתי רלוונטי במשק הלאומי.

א.2. קביעת מטרות - הגדרת יעודה של החקלאות

השגת יעדים אפקטיביים דורשת הגדרה ברורה של אותם יעדים כדי למקד מאמצים למימושם ולמנוע פיזור ובזבוז משאבים על מטרות סרק.

כדי לנסח הגדרה זו, יש צורך קודם להשיב על השאלה: מה ייחודה של החקלאות במשק לאומי, באופן כללי ובמשק הישראלי באופן פרטי?

א.2.1. תפקיד החקלאות בהקשר הכללי

ייחודה של החקלאות כפעילות משקית הוא בכך, שהיא העיסוק היחיד אשר "מוציא לחם מן הארץ" - היינו היא הפעילות היחידה שיוצרת מזון.

א.2.2. תפקיד החקלאות בהקשר הישראלי

לתפקיד ייחודי כללי זה של החקלאות, יש להוסיף נושא נוסף המוטל על החקלאות בישראל - שמירת קרקעות. תפקיד זה איננו מוטל כיעד של מדיניות מכוונת על חקלאות בארצות אחרות המתחרות בישראל, בהן הסכנה של השתלטות לאום זר על קרקעות, איננה קיימת באותה דרגת חריפות כפי שהיא קיימת בישראל.

לשכת שר החקלאות

3

ב. החקלאות ישראלית: ניסוח היעדים, מגבלות והשלכותיהן

ב.1. ניסוח היעדים

בהתאם להגדרת היעוד הייחודי של החקלאות הישראלית, ניתן להגדיר את יעדו כיעד כפול:

א. לחולל כושר ייצור מזון מירבי במדינה.

ב. לשמור את מירב השטחים הלא-עירוניים של המדינה, ברשות העם היהודי ולמנוע העברת קרקע לשליטתם של אחרים.

לגבי המרכיב הראשון דרושות שתי הבהרות:

ראשית, בקביעה, כי יש לשאוף לייצור כמות מירבית של מזון בישראל, מוטבעת השאיפה לאוטרכיה (עצמאות מוחלטת) באספקה. אולם, אין ספק כי ישראל לא תוכל להגיע לאוטרכיה פיזית, במובן, שהיא תייצר את כל צורכי המזון שלה בעצמה. הכוונה כאן היא, להשגת אוטרכיה במונחים של ערך, היינו, השאיפה היא להרחבה מירבית של הייצור המקומי, כך שהיבוא החקלאי נטו (כל תשומות הנחוצות לחולל את התוצר החקלאי) ישתווה, לפחות, לייצוא החקלאי נטו (תוצרת טריה ומעובדת).

שנית, הצבת יעד המדיניות החקלאית במונחים הנ"ל, איננה עולה בקנה אחד עם התורה הכלכלית הצרופה של "יתרון יחסי", בהקשר זה יש להדגיש שתי נקודות:

1. במצבה הגיאופוליטי המיוחד של ישראל, יש ליכולת הספקת מזון ערך מעבר לשיקולים כלכליים. לעצמאות ניכרת בייצור מוצרים חיוניים כגון מזון, יש משמעות אסטרטגית - בטחונית, המקנה למדינה חופש פעולה בקביעת מדיניותה ובשמירה על האינטרסים שלה. ליצירת חופש פעולה זה יש מתיר כלכלי, שבחלקו מתבטא בפגיעה בעיקרון של ניהול מסחר על פי היתרון היחסי בלבד.

2. כאשר מדובר במשק בו המשאב העיקרי הוא המשאב האנושי, המושג של יתרון יחסי, מאבד מתוקפו. זאת משום שבמקרה כזה (בניגוד לניתוח הפשטני המבוסס במשק עתיר הון או עתירי עבודה), כושר התחרות בתחום ייצור זה או אחר, הינו דבר שניתן ליצור ע"י פיתוח ידע, יכולת והכשרה. (לדוגמא, לישראל לא היה בעבר שום יתרון בענף האלקטרוניקה, אולם המשק הגיע להישגים מרשימים בתחום זה ע"י פיתוח מכוון של הכשרויות הנדרשות לכך).

כך, שהצבת יעד של ייצור מקומי מירבי של מזון והשאיפה לממשה, עשויות להניב הן יתרונות אסטרטגיות (בהקטנת התלות בגורמי חוץ למוצרים חיוניים ובכך הגדלת חופש התמרון של מקבלי ההחלטות), והן יתרונות כלכליים (בפיתוח כושר תחרות ע"י שיפור מתמיד של הפעלת המשאבים ועקב כך חידושים טכנולוגיים).

ב.2. המגבלות והשלכותיהן

השאיפה להשגת היעד הכפול המוצע, צריכה להתבצע בתוך שלוש מגבלות:

- * מים
- * קרקע

לשכת שר החקלאות

4

* הו"ן

המגבלות הפיזיות (מים וקרקע) פועלות במגמות הפוכות לגבי מימוש היעד המוצב על שני חלקיו. **מחד**, כדי להגיע לנפח ייצור מזון מירבי, מגבלת מים חמורה ומחייבת פיתוח שיטות גידול אינטנסיביות בה השימוש בנוזל הנדיר הוא חסכוני ביותר, והתשואה ליחידת מים גבוהה.

מאידך, אותן שיטות גידול אינטנסיביות גורמות לכך שיש למצוא פיתרון לשטחים הולכים וגדלים אשר מתפנים, שהרי שיטות אלה זקוקות להרבה פחות קרקע לייצור יחידת מזון.

על כן, השגת החלק הראשון של היעד (ייצור מזון) מחייבת צעדים המביאים לצמצום השימוש בשטחי קרקע, בעוד השגת חלקו השני של היעד (שמירת קרקע) מחייבת הרחבת השימוש בשטחי קרקע. על כן, השגת היעד כפי שהוצב, דורשת פיתוח שני סוגי חקלאות, שכל אחד מהם, הוא מעין אנסי תיזה למשנהו - מחד שיטות אינטנסיביות ביותר (המתחייבות ממגבלת המים) ומאידך שיטות מאוד אקסטנסיביות (המתחייבות מהצורך לשמירת קרקע).

החקלאות האינטנסיבית תאופיין ע"י שיטות גידול מכוסות (בחממות או בתי צמיחה ואף בתי רשת במקרה של המטע העתידי). החקלאות האקסטנסיבית תאופיין ע"י שיטות של חקלאות חרבה, ניצול מים שוליים, מרעה, ויעור משקי.

יש להניח שהחקלאות האינטנסיבית תהיה יותר עתירת טכנולוגיה. אך אין זאת אומרת, כי מחקר ופיתוח משמעותי, איננו נחוץ עבור החקלאות האקסטנסיבית. כאן ידרש מאמץ בתחום פיתוח גידולים המסוגלים לתת יבול סביר, בתנאים בלתי סבירים, כדי לאפשר קיום והרחבה של הנוכחות היהודית ברחבי המדינה.

כמובן את דרכי ההתמודדות עם הפראמטרים הפיזיים, יש למצוא בתוך מגבלות הו"ן חמורות, לפחות כשמדובר בתקציב המדינה כמקור מימון.

במציאות השוררת כיום, ישנם שני גורמים אשר מהווים, בהכרח, את עיקר העומס על התקציב: קליטת עליה וביטחון. על כן, מדיניות המבססת את מימושה בעיקר באמצעות מימון תקציבי ישיר, נועדה לכישלון.

הרי על שארית העוגה (אחרי עליה וביטחון) מתחרה כל בקשה מוצדקת להקצאת כספים לחקלאות, מול בקשות לא פחות מוצדקות לחינוך, למסורה, לבריאות, לשירותי רווחה ולשיפור הבטיחות בכבישים, וזאת בלי להזכיר תחרות עם משרדים כלכליים אחרים כגון תעשייה ומסחר ותיירות.

על כן, הצלחה מעשית של כל תוכנית לפיתוח עתידי של החקלאות, דורשת מחשבה מחודשת ומקורית לגבי דרכי מימון המשאבים הנחוצים לה, וצמצום עד למינימום ההכרחי של הדרישות למימון ישיר, מתקציב המדינה.

התעקשות על דרישות מהאוצר למימון מסיבי של המעבר לחקלאות עתידית על כל היבטיו עלול, ברמת סבירות גבוהה, להיתקל בסירוב. הדבר יאפשר אולי להצביע על האוצר כ"אשם" בכישלון, אולם איתור "אשמים" אינו תחליף לחיפוש פתרונות, באותה מידה **דרישות לכסף אינן מהווים מדיניות**.

האופן בו ניתן להקטין בהרבה את העומס הישיר על תקציב המדינה בביצוע התוכנית לחקלאות עתידית, יטופל בהמשך.

לשכת שר החקלאות

5

ג. הפראמטרים אשר יקבעו את דמותה של החקלאות העתידית

חקלאות המחר תהיה בהכרח תוצר של שלושה פראמטרים, אשר יקבעו את דמותה:

- * משק המים.
- * הסדר החובות.
- * מימון עתידי.

ג.1. משק המים

ג.1.1. פתרונות לעתיד

מהות בעית המים בישראל היא כפולה.

1. כמדינה השוכנת על גבול איזור מדברי צחיח, ישראל תלויה לחלוטין, במבנה הקיים של משק המים, במזג אויר להספקת המים שלה.
2. בהתחשב בגידול הצפוי באוכלוסיה וברמת החיים, המצאי הטמון במקורות המים הקיימים איננו מספיק לענות, לאורך ימים, על הביקוש הגדל.

על כן, כל פיתרון יסודי ומקיף חייב לקחת בחשבון את שני מרכיבי הבעיה ביחד - כלומר, ישלפתח מקורות מים נוספים, שאינם תלויים בחסדי שמיים. רק כך ניתן להגביר את מצאי המים ולנתק את התלות במזג האויר.

בהקשר זה ישנם שלושה אפיקים לפעולה:

- (א) השבה.
- (ב) התפלה.
- (ג) ייבוא.

(א) השבה

אין כל ספק שמי ביוב מושבים יהנו חלק גדל והולך של משאבי המים במדינה. המקור העיקרי למי - ביוב הוא המיגזר העירוני ומתעוררת השאלה כיצד לממן את מתקני הטיהור הדרושים.

נראה, כי המחשבה הצריכה להנחות את המדיניות בתחום זה היא לבזר את האחריות לביצוע בין העיריות השונות על פי העיקרון שעל מזהם המים לטהרם. במקום לנסות לממן את הקמת מתקני הטיהור והפעלתם באמצעות תקציב המדינה, דבר הכרוך בסכומים, שהסיכויים לקבלם קלושים ביותר במסגרת המשטר התקציבי הקיים, יש לפעול באמצעות חקיקה, אשר תחייב עיריות לנהל משק כספים סגור בענייני ביוב. היינו, כל משק הביוב כולל טיהור עד לרמת שימוש אוניברסלית של מי שופכין, יומן ע"י אגרה, אשר תוטל על תושבי המיגזר העירוני. כדי להבטיח ביצוע יש לקבוע בחוק סנקציות כלכליות נגד עיריות שוררות וסנקציות אישיות נגד ממלאי תפקידים אחראיים. למרות שבאיזורים כפריים כמויות מי הביוב קטנים, ניתן להפעיל שיטה דומה גם במועצות האיזוריות.

קיימות חברות רבות המוכנות להקים ולהפעיל את המתקנים על בסיס של OWN AND OPERATE - היינו בהשקעתן הן כאשר התמורה עבור החזר ההשקעה וההפעלה תשולם להן באמצעות כספי האגרה אותה תגבה העירייה.

המים המטוהרים יעמדו לרשות המשתמשים (כולל החקלאות), במחיר אפס בשער העירייה כאשר פעולת הטיהור נחשבת מילוי חובה אוקולוגית. היות והנטל יוטל על כל האוכלוסיה, יש הצדקה לטיהור לרמת שימוש אוניברסלית בשל מספר טעמים - הן מבחינת שימור הסביבה והגברת רמת הביטחון במניעת זיהום מי התהום והן מבחינה כלכלית בכך שעלויות הטיהור הגבוהות יחסית (לרמת שימוש אוניברסלית) החלות על רוב האוכלוסיה, יאפשרו גם מחירי מזון זולים יותר לאותה אוכלוסיה.

לשכת שר החקלאות

6

לסיכום: ניתן גם לישים הקמת מפעלי טיהור, ללא העמסה ישירה על תקציב המדינה ובכך להעמיד לרשות החקלאות כמות מים משמעותית נוספת, במחיר ההולכה לאתר ההשקיה.

התפלה (ב)

התפלה היא הדרך היחידה ליצירת מקור מים המוסיף למעשה כמויות מים למשק, ללא תלות במזג אויר. אין כל ספק כי במוקדם או במאוחר תצטרך ישראל להתפיל מים לצריכה שוטפת.

מבחינת מימוש מעשי יש לחלק את נושא ההתפלה לשניים:
1. התפלה בתחום הממשלתי.
2. התפלה אחרת.

1. התפלה בתחום הממלכתי

בהקשר זה יש להצמיד מתקני זר"ש לתחנות כוח קיימות (בעיקר אלה הממונעות ע"י פחם). כדי להבטיח הפעלה בתעריפי אנרגיה הזולים ביותר, יש למסור את תפעול המערכת לחברת החשמל, אשר תמכור את המים במחירי עלות למשק המים בשער המפעל, לשם כך יש לשנות את זיכיון חב' החשמל ולאפשר לה אספקת מים נוסף לאספקת חשמל.

בנוגע למימון, אם תהיה התחייבות ממלכתית לרכוש את המים במחיר ראלי (כולל החזר הון), תוכל החברה לגייס הלוואות מול התחייבות זו למימוש הפרוייקט, ולא תצטרך להישען על ההקצבה מתקציב המדינה.

2. התפלה אחרת

את יתר פעולות ההתפלה יש להשאיר ליוזמה פרטית הן ע"י חברות מסחריות והן ע"י התארגנות איזורית או תנועתית לצריכה איזורית. פעילות זו יכולה להקיף הן התפלת מי ים והן התפלת מים מליחים. אם בכלל יש מקום למעורבות ממלכתית בתחום זה, היא צריכה להצטמצם להכנת מרכזים הכוללים התחייבות של גורם ממלכתי כגון עיריה או מועצה איזורית, לרכוש מים מן הזוכה.

(ג) יבוא מים

בניגוד להשבה ולהתפלה, בהם ניתן להבטיח דרגה גבוהה של אמינות וסדירות בהספקה כיון שהגורמים החיוניים נמצאים בשליטת מוסדות המדינה, בנושא ייבוא מים, שונים פני הדברים. כיום מדובר ביבוא מים מארצות בהן היציבות הפוליטית מוטלת בספק, וכל תהפוכה מקרית יכולה להביא לניתוק ההספקה. ראוי לציין כי קיים הבדל איכותי בין ייבוא סחורות כגון נפט ודגנים לבין יבוא מים. לגבי נפט ודגנים, קיים מסחר בינלאומי סדיר ואין הקונה תלוי בספק אחד, כך, שהוא יכול לפנות לאחרים במקרה של ניתוק ההספקה ממקור מסויים. במקרה של מים אין שוק בינלאומי מפותח. הפסקת ההספקה מספק אחד פירושו ניתוק ההספקה כולה.

חוסר ההשפעה של המדינה על סדירות ההספקה הופך את נושא ייבוא המים לסוגיה שאיננה מתאימה להשקעה ממלכתית, בייחוד כשמדובר בהשקעות גדולות בבניית מתקני טעינה (בארץ המקור) ופריקה (בישראל). על כן, יש להותיר את התחום כולו ליוזמתם של גורמים פרטיים, כולל פיתרון הבעיות ההנדסיות הכרוכות בטעינת המים, הובלתם לארץ ופירוקם לתוך המערכת הארצית. יש לצמצם את המעורבות הממלכתית לניסוח מרכזים בינלאומיים והתחייבות

לשכת שר החקלאות

7

לקנות את המים, כפוף לסטנדרטים של איכות, מן הזוכה.

לסיכום: ניתן למצוא דרכי מימון לפיתוח משק המים בלי להזדקק ישירות לתקציב המדינה.

ג.2.1. מחירי המים

ביקורת חריפה נמתחה בעבר ונמתחת גם כיום, על מדיניות המחירים הנמוכים שהונהגה במשק המים. הטענה היא כי הדבר הביא לשימוש מופרז במשאב נדיר זה.

נראה כי בא הקץ למדיניות זו. ב - 17/11/90 החליטה ממשלת ישראל להביא את תעריפי המים לרמתם הריאלית. להעלאת מחירי המים יש משמעות במספר רבדים:

1. כמכשיר להקטנת הביקוש: כללית נקודה זו נכונה אך נוכח הקיצוץ החריף חשיבותה יורדת, היות והאמצעים האדמיניסטרטיביים יקטינו (אם יואכפו ע"י השלטונות) את צריכת המים יותר מכל העלאת מחיר שניתן להעלות על הדעת.
2. מקור להשקעות לחידוש ואחזקת המערכת: המחירים הנמוכים יצרו גרעון כספי עצום במערכת שהדרדרה באורח מסוכן. חידוש ציוד, מפעלים חדשים, ושיפור היעילות, דורשים סכומים גדולים. המקור היחיד (והרציונאלי) הזמין לכספים הוא במחיר הנגבה מהצרכנים השונים עבור המים. כל שיטה אחרת פירושה תלות מוחלטת באוצר לעתידו של משק המים, שיטה שתוצאותיה העגומות באות לידי ביטוי באי תפקוד המערכת הקיימת.
3. ההיבט הציבורי: המגמה להביא לתעריפים ריאליים, מחייבת מדיניות הוגנת כלפי כל מיגזרי הצרכנים כולל החקלאות. כל ניסיון להנהיג, לאורך זמן, מדיניות, שבה קיימים הפרשי מחירים גדולים מאוד על בסיס שרירותי, יצור מרידות, תסיסה ותביעות להעביר את האחריות למשק המים לידיים אחרות, יותר מאוזנות. מכאן, אין מנוס מלהעלות מחירים גם בסקטור החקלאי. נראה, שאין בסיס מוצדק לחששות.

עיון בנתוני ניתוח עלויות של מספר ענפים מראה כי המים מהווים מרכיב קטן מאוד בסה"כ הוצאות הייצור והשיווק של מוצרים חקלאיים רבים. התייעלות של כ- 10% בשיווק, תאפשר העלאה של בין 50% ל 200% (!) במחיר המים, בלי לפגוע ברווחיות הענף.

לדוגמא, צימצום של 10% בהוצאות השיווק שקול כנגד העלאה של כ- 50% בענף ההדרים, של כ- 80% - 40% בענף האבוקדו (בהתאם לאיזור), ושל עד 200% בענף ענבי המאכל (בהתאם לאיזור).

כך יש מקום רב לשמירה על רווחיות החקלאות, בלי לתת יד לעידוד צריכת יתר של משאב במחסור ע"י מדיניות סבסוד מוטעית.

ג.2. מימון

את צורכי המימון עבור מעבר לחקלאות ניתן לחלק למספר מישורים:

1. מימון תשתית.
2. מימון השקעות ליחידות הייצור.
3. מימון פעולות שוטפות.

ג.2.1. מימון התשתית

הכוונה לתשתית היא יצירת מערכת ציבורית, שייעודה הוא לתמוך ולקדם את היחידות היוצרות הפרטיות, תהיה הבעלות עליהן אשר תהיה.

1. בהקשר לכך מדובר בעיקר במערכים הבאים:
  1. במערך של מחקר ופיתוח הדרוש לממוש החקלאות העתידית הן מבחינת השיטות הטכנולוגיות של גידול והן מבחינת פיתוח זנים ומינים חדשים.

לשכת שר החקלאות

8

2. במערך הפצת הידע, שנוצר במאמץ המחקר ופיתוח, כלומר במערך משוכלל של הדרכה, זאת בלי להיכנס לסוגיה של איזו מסגרת אירגונית (מחלקה במשרד או רשות), בה פעילות המו"פ והדרכה צריכה להתנהל. משום שמדובר כאן בפעילות שמטרתה לשרת את כלל הציבור החקלאי בהשגת יעדי המדיניות החקלאית, יהיה זה נכון לממן אותן מתקציב המדינה. יתרה מזו, כדי להבטיח כי ניתן להזרים את מירב המשאבים למטרה זו, יש לנפות מהדרישות התקציביות לחקלאות, את כל אותן הדרישות, שלגביהן קיימות דרכי מימוש אחרות ומתאימות יותר.

ג.2.2. מימון השקעות ליחידות היוצרות

היום המעורבות הממלכתית בהשקעות חקלאיות מתבטאת במענקים ישירים בשיעורים בין 20% - 40% עבור פרויקטים המיועדים לייצוא ללא התניה במיקומם בארץ. שיטה זו מחייבת תהליך בו כל פרויקט כלכלי נדרש להעבור בדיקה של פקידי משרד החקלאות.

כמובן, שיטה זו אינה עולה בקנה אחד עם יעדי המדיניות החקלאית כפי, שהיא נוסחה בסעיף ב', זאת משום שאם היעד הוא ייצור מירבי של מזון ושמירת שטחי קרקע, אין כל סיבה לתת עדיפות לייצוא על פני ייצור לשוק המקומי, בייחוד בתחום של תחליפי יבוא. יתרה מזו, עצם התבססות המימון על מענקים מבטיחה מראש כי הסכומים המוקצבים יהיו מצומצמים, בייחוד כיום, עם הקצאה הבלתי נמנעת לביטחון ולקליטת עליה.

השיטה האלטרנטיבית היא המסלול החדש הנהוג בתעשייה, בו המדינה מעמידה ערבות של עד שני שקלים מול השקעה של כל שקל הון עצמי, בפרוייקטים חדשים כלשהם. הערבות ניתנת תמורת תשלום מסויים ונטילת אחריות אישית של מקימי הפרוייקט לגבי שימוש ראוי בכספים המתקבלים.

לשיטה זו מספר יתרונות והשלכות:

ראשית, היא מצמצמת מאוד את הביורוקרטיה הכרוכה בקבלת אישור לסיוע שהרי כל יזם יצטרך בעצמו לשקול את כדאיות ההשקעה שלו.
שנית, השיטה מצמצמת מאוד את ההון העצמי הדרוש (ל 33.5%) לרמה נמוכה בהרבה מזו, שניתן לקוות לה בכל שיטה של מענקים. כדי להעניק עידוד ספציפי לאיזורים מסויימים אפשר לתת תמריצים מעבר למנגנון מענקים, דבר הנעדר בשיטה הקיימת, שהיא נטולת כל העדפה איזורית.
שלישית, ניתן להגיע למסגרת סיוע רחבה הרבה יותר מאשר בשיטת המענקים הדורשים הקצבה ישירה מתקציב המדינה.

יש לציין כי ביצוע השיטה מחייבת ייצור במסגרת של תאגידיים. לצעד זה יש יתרונות נוספים לחקלאים, שהרי על הישויות המשפטיות החדשות לא רובצים חובות העבר. שינוי המבנה המשפטי של יחידות הייצור מתקשר להצעת הפיתרון ל"הסדר", דבר שיפורט בהמשך.

ג.3.2. מימון פעילות שוטפת

תנאי הכרחי לפעולה תקינה של כל מערכת כלכלית ובתוך זה המערכת החקלאית העתידית, היא הזמינות של הון חוזר. אחד הקשיים אשר ניצבו בפני החקלאות בגיוס כספים למטרה זו הוא היכולת לספק בטחונות מתאימים.

כפיתרון לבעיה זו מוצע להקים מערכת של קניית ערבויות אשר תהווה מעין פוליסת ביטוח אותן ניתן יהיה לשעבד לבנקים יחד עם התוצרת, תמורת הלוואות. התשלום עבור הערבות תהווה מעין פרמיה, אשר מטרתה לכסות את הפער בין מחיר התוצרת בפועל והמחיר המובטח בפוליסה.

ייתכן שבשלבים הראשונים של מימוש השיטה, תידרשנה פעולות ראשונות בתוך מסגרת ממלכתית, אך תוך כדי מגמה להפריט את המסחר בערבויות, בקרב חברות הביטוח.

לשכת שר החקלאות

9

ראוי לציין כי שיטה זו עשויה להקנות יתרונות לחקלאיים מוצלחים יותר. זאת משום שיש לשער כי הם יהוו סיכון קטן יותר, דבר אשר יבוא לידי ביטוי בפרימיה הנגבית מהם, שתהיה נמוכה יותר מזו הנגבית מחקלאים פחות מוצלחים. בכך טמון תמריץ נוסף למצויינות.

גישה זו של מימון החקלאות, הממקדת את המאמץ התקציבי הישיר במחקר ופיתוח והפצת הידע הנצבר ממנו, כאשר יתר הפעולות ממומנות בשיטות שאינן הקצבה ישירה מהתקציב. דבר זה מאפשר הפניית מירב המשאבים למו"פ והדרכה, ובו זמנית ניתן פיתרון בהיבטים אחרים של השקעה והון חוזר.

לשכת שר החקלאות

10

ד. הסדר החובות - המפתח לשינוי

חובות העבר מכבידים מאוד על המשך תיפקוד המערכת החקלאית הקיימת. כל מי שחפץ באיזשהו פיתרון קונסטרוקטיבי לבעיה ולא להשאירה לעימות ישיר בין המתיישב הבודד לבין נושיו (בעיקר הבנקים), צריך לשרטט מוצא כלשהוא המצביע על האופן, שבו החקלאות בעתיד, מתמודדת עם חובות העבר. היינו, כיצד ליצור חקלאות רווחית דיה, כדי לחולל את ההכנסות הנחוצות לכסות את גרעונות העבר עליהם יוסכם בהסדר.

חשוב להבין כי בתור בעית מימון חוזר (REFINANCING), אין להסדר פיתרון במונחי "סכום - אפס" (ZERO SUM), כלומר, במונחים שבהם צד אחד יכול לזכות בהישגים רק על חשבון וויתורים של הצד שכנגד. השגת פיתרון קונסטרוקטיבי מותנה בניסוח מעין אמנה בין כל הנוגעים בדבר, המבוססת על גישה סינרגטית (SYNERGETIC) בה הוויתורים של הצדדים יכולים לחולל יתרונות גדולים יותר לכלל החברה.

המחשבה הממלכתית, אשר צריכה להוביל מהלך כזה, היא, שלכל טראומה חברתית יש מחיר כלכלי. ללא הסדרת המשבר בחקלאות, אכן תהיה טראומה חברתית חמורה. על כן, ללא קשר לצדק או לאי צדק שיש בטענותיהם של הנושים או של הלווים, הסדרת עניין החובות ישרת את טובת החברה כולה. הסדר כזה צריך לכלול מנגנון של איזונים עדינים.

ד.1. הסדר המושבים

במגזר המושבי ניתן לנסח אמנה כזו על פי הקווים הבאים:

שלב א'

1. חישוב כושר ההשתכרות של כל משק על פי נתוני מנהלת ההסדר.
2. קביעת תשלומי החזר חוב כאחוז של כושר ההשתכרות, אשר יאפשר המשך תיפעול המשק, כולל חידוש ציוד. התשלומים ייחושבו ע"ח הקרן, עד אשר ייקבעו התנאים הסופיים (ראה שלב ב' להלן).
3. כניסה להסדר ראשוני זה ע"י כל המיגזר המושבי בלי לדעת מהם תנאי ההסדר הסופיים. כל-מי שנכנס להסדר מוגן מתביעות נושים. מי שמסרב יתמודד בגפו עם נושיו.

שלב ב'

1. ימונה גוף המורכב מכל הנוגעים לדבר - נציגי הבנקים, האוצר ומשרד החקלאות - עליו יוטל לגבש את תנאי ההסדר הסופיים תוך זמן קצוב.
2. על הצוות יהיה להחליט על:
  - א. גובה הריבית אשר תחול על החוב ההיסטורי שעל חשבוננו משולמים התשלומים השוטפים עבור הקרן, שהוזכרו בסעיף 2 של שלב א' לעיל.
  - ב. שיטת חיוב הריבית המוסכמת.
  - ג. מעמדן של ערבויות שונות אשר ניתנו ע"י חקלאי הבודד עבור ארגונים ואוגדות למיניהם.
3. אם בתוך הזמן הקצוב לא יגיע הגוף להסכמה, ימונה המפקח על הבנקים כבורר יחיד אשר יכריע בכל נושא שנוטר במחלוקת. החלטת הבורר תהיה סופית ומחייבת.

לשכת שר החקלאות

11

שלב ג'

1. לאחר קביעת תנאי ההסדר הסופיים, כל מי, שחפץ להמשיך להישאר במעגל החקלאי יחוייב בעמידה בתנאים אלה. מי, שאיננו עומד בהם מכל סיבה שהיא יוותר על כל גורמי הייצור שברשותו, כתמורה מלאה לחובו.
  - א. הסדר זה לא יחייב וויתור על מגורים שלגביהם יעשה סידור נח בנפרד, אשר יאפשר המשך שהיית הדיירים הנוכחים בביתם.
  - ב. על מנת לאפשר מעבר מבוקר מחקלאות לעיסוק אחר, תנתן אפשרות חכירת גורמי ייצור כדי לאפשר השלמת הכנסה בתקופת המעבר של הסבת המקצוע, לפני מסירתם הסופית.
- לגבי הזהות האפשרית של החוכר יש התייחסות בהמשך (ראה שלב ד').

2. עצם קביעת מהלך של בוררות מחד ומחיקת חוב תמורת ויתור על גורמי ייצור בשל אי-עמידה בתנאי הבורר מאידך, יוצרות מנגנון מאוד עדין של איזון. הרי ככל שהבורר קובע תנאים מחמירים כלפי החייבים, יש להניח שרבים יותר לא יוכלו לעמוד בהם, ועל כן המחיקה הנובעת מכך תגדל. לעומת זאת, אם הבורר יקבע תנאים נוחים יותר לחייבים, יש להניח שרבים יותר ישארו במעגל הייצור החקלאי והמחיקה תקטן בהתאם.

שלב ד'

1. גורמי הייצור אשר ישתחררו כתוצאה מיציאת החייבים ממעגל הייצור, ירוכזו למעין POOL אשר יעומד לרשות אחרים. על מנת לפצות את הבנקים במאזניהם עקב המחיקות המתחייבות מן ההסדר, מוצע להקים תאגידיים חקלאיים בבעלות מלאה או חלקית של הבנקים, להפעלת אותם גורמי ייצור. התאגידיים יירשמו כנכס הבנקים בערך הון המניות של GOING CONCERN. שהוא גבוה יותר מערך הנכסים הפיזיים (גורמי הייצור) עצמם.
2. בהקשר זה ראוי לציין כי :
  - א. תאגידיים אלה יהוו מקומות תעסוקה לחקלאים המוותרים על גורמי הייצור, שהיו בבעלותם.
  - ב. תאגידיים העוסקים בחקלאות פותחים פתח להשתלבותם של התנועות הקיבוציות במפעל לאומי של פיתוח חקלאות אקסטנסיבית ולממש בכך את היעד של שמירת שטחי קרקע בידינו של העם היהודי. בתאגידיים אלה ניתן למזג ידע של קיבוצים ומימון הבנקים כאשר הן נתמכות במערכת סבסוד, לא על בסיס קוב מים נצרך, אלא על בסיס דונם מעובד. ההגיון הוא שהסבסוד צריך לעודד יעדים רצויים (שמירת קרקע) ולא יעדים בלתי רצויים (צריכת מוצר במחסור - מים).

לפיתרון המוצע מספר יתרונות:

1. מחד ההסדר נותן הגנה מיידית לכל חייב הנכנס אליו, ומאידך אי ידיעה של התנאים הסופיים אינה מסבכת אותו בהתחייבות שאינו יכול לעמוד בה. במקרה הגרוע יהיה עליו לותר על גורמי הייצור שברשותו, כמחיקה מלאה של חוב.

לשכת שר החקלאות

12

2. בעצם הקביעה כי התשלומים לפני הגדרת תנאים סופיים, הם ע"ח הקרן, טמונות יתרונות לבנק, שהרי תשלומים אלה פטורים ממס הכנסה, דבר הדוחה תשלומי מס למועד מאוחר יותר.

3. החלטת הבורר (אם נחוצה) נותנת לבנקים משענת משפטית להצדיק את המחיקות שהם ידרשו לעשות, ובכך הם יהיו מחוסנים כנגד ביקורת על מדיניות גביה מתירנית מדי.

4. השיטה המוצעת מאפשרת פיצוי מסויים לבנקים על מחיקות במאזניהן באמצעות הערך ההוני של התאגידים, אשר ירכזו ויפעילו את גורמי הייצור המתפנים מחייבים, שאינם עומדים בתנאי ההסדר. ערך הוני של התאגידים כ - GOING CONCERN גבוה מערך גורמי הייצור עצמם.

2.ד. הסדר הקיבוצים

עד כה ההדגש היה על הסדר חובות המיגזר המושבי, אולם הרעיון של הקמת תאגידים במסגרת הפיתרון למיגזר זה, מוביל לאפשרות של מיזוג הרעיון בפיתרון להסדר במיגזר הקיבוצי.

"תור הזהב" של התנועה הקיבוצית אופיין בכך שבזמנו היא נטלה על עצמה משימות לאומיות בקנה מידה "הרואי", אלה התבטאו בנושאים של התישבות וביטחון. כיום, בשל סיבות ואילוצים שונים, אין לחברה לא - עירונית שיתופית (לעומת החברה הקונבנציונלית יותר) אותם יתרונות בולטים כפי שהיו לה בעבר בתחומים אלה. על כן, שמירה על מקומה היחודי של התנועה הקיבוצית בחברה, מחייבת מילוי משימות ייחודיות אחרות.

הצרכים הלאומיים החדשים, יחד עם הצורך למצוא פיתרון לחובותיהם, יוצרים הזדמנות לגיבוש תפקיד חדש ומרכזי לקיבוצים.

מלבד נושא קליטת העליה (המוטל על העם ישראל כולו), ישנן כיום מספר משימות חיוניות בהן התנועה קיבוצית יכולה ליטול חלק ושבהן תרומתה היחודית יכולה להיות מכרעת:

1. שמירת השליטה היהודית על קרקעות הלאום ע"י הקמת מסגרות מתאימות לפעילות חקלאית אקסטנסיבית כולל גידולי בעל, מרעה ויעור משקי.

2. יצירת מפעלי תשתית בשני תחומים עיקריים.
א) בניית מערכת תחבורה ארצית, דבר שיאפשר פיתוח מואץ נלווה, באיזורים נרחבים בארץ.

שיפור הנגישות של מקומות המרוחקים מהמטרופולין ישפר בהתאם, את מעמדם כאיזורים מגורים ואת ההזדמנויות התעסוקתיות בהם. בכך יש גם תרומה משמעותית, אם כי לא מיידית, לקליטת עליה.

ב) בניית מפעלי מים, בעיקר בתחומי ההשבה וההתפלה, אשר לגבי חיוניותם אין צורך להרחיב את ההסבר.

על פי המוצע, התרומה הייחודית של התנועה הקיבוצית תבוא לידי ביטוי תוך כדי ניצול יתרונות התשתית הארגונית והפיזית שלה, בהשתתפות בתאגידים למימוש משימות אלה המורכבים מקונסורציום של בנקים, ממשלה וקיבוצים. המימון יבוא מהבנקים ומהממשלה, כאשר תמורת תרומתם של הקיבוצים ימחקו חובותיהם בהיקף מתאים.

לגבי ההכנסות אשר ינבעו מן הפרוייקטים המוצעים, יש לציין את הנקודות הבאות:

לשכת שר החקלאות

13

א) לגבי פרוייקטים של חקלאות אקסטנסיבית ומפעלי מים, ההכנסות תבואנה ממכירת התוצר. כאמור, במקרה של החקלאות, יתכן שיהיה צורך להנהיג מערכת של סיבסוד מושתת בין היתר על תשלום עבור כל דונם מעובד.
במקרה של מים, אלה ימכרו במחירם הריאלי ויישאו את עלות הקמת המפעלים.

ב) לגבי הקמת מערכת תחבורה (בעיקר רשת כבישים מהירים) תוך שימוש בכלים וידע הנדסי הקיים בתנועה הקיבוצית, ניתן ליצור הכנסות ע"י מכירת זכיונות לעסקים שונים בצידי הדרכים בדומה ל SERVICE AREAS באירופה, הכוללים חנויות, תחנות דלק ושירותי תיירות.
פעילויות במסגרת תאגידיים אלה, תספקנה גם תעסוקה חלופית למגזר הכפרי, הנדרשת עקב צימצום בתעסוקה בחקלאות.

לסיכום: הגישה הסינארגטית המוצעת לפיתרון בעיית ה"הסדר" מונחה ע"י הרעיון כי ניתן לנצל מצב בו קיימים צרכים, יכולות, ומצוקות ולמזגם ביצירת פיתרון לתועלת כלל החברה. מיזוג זה מאפשר מחד מענה למצוקת המיגזר ההתיישבותי, ומאידך מאפשר תשובה לצרכים לאומיים דחופים (תוך ניצול היכולות הטמונות במיגזר זה).

לשכת שר החקלאות

14

ה. סיכום - קווי אפיון של החקלאות העתידית
מכורח הנסיבות, החקלאות תעבור שינויים דרמטיים. יכולתה להתמודד עם שינויים אלה בהצלחה-תלויה ביכולתה ונכונותה להקים מסגרות לקדם את פניהם, ולאפשר הסתגלות אליהם תוך כדי הפקת תועלת מירבית מן המעבר הבלתי נמנע. השינויים והצעדים הדרושים לקדם את פני התמורות יקיפו תחומים רבים:

ה. 1. הייצור

ה. 1.1. סוג הגידולים ושיטות הגידול
מגבלת המים והצורך בשמירת השליטה היהודית על קרקעות הלאום יחייבו פיתוח החקלאות בשני נתיבים הפוכים זה לזה. מחד, גידולים אינטנסיביים חסכניים במים ומנביים תשואה גבוהה למטר/קוב ומאידך, גידולים אקסטנסיביים לשמור על שטחי קרקע. הדבר מחייב צימצום ניכר בשטחי השלחין והמטעים.

ה. 2.1. גודל יחידות הייצור

לא יהיה מנוס מהגדלת יחידות הייצור כדי להוזיל את עלות התוצר. אם מוטלת על החקלאות משימת ייצור המזון ופוטרים אותה ממשימות אחרות (למעט שמירת קרקע), יש להכפיף שיקולים סוציאליים, כגון מתן פרנסה ופיזור אוכלוסיה, להשגת היעד העיקרי בעילות מירבית.
יעילות זו מחייבת מעבר ליחידות ייצור גדולות יותר, בייחוד במיזגר המושבי ובמשק המשפחתי. הרי גם אם יחידה קטנה תפעל בעילות שווה ליחידה גדולה בתחום ההוצאות משתנות, אין כל סיכויי שבהעמסת הוצאות התקורה על מחזור קטן, היא תוכל להגיע לעלות ייצור נמוכה יותר מזו של יחידה בעלת מחזור גדול יותר.
כמו כן, מחזור גדול מאפשר שולי רווחים נמוכים יותר ליחידת תוצר, דבר הפועל אף הוא, להוזלת מחיר המזון בסדרות ייצור גדולות יותר.
לדבר זה יש משמעות בעיקר לגבי ענפים הפועלים תחת משטר של מכסות, שהרי מכסות פועלות במכוון להקטנת יחידות הייצור והגדלת מספרן.

תכתיבי התייעלות יחייבו רביזיה יסודית בנושא המכסות כאשר הסוגיות של מתן תעסוקה לאיזורים מועדפים מבחינה לאומית, יכולה למצוא פתרונות בדרכים שונות - כגון העברת כל הלולים בארץ לאיזור הצפון וההר ואיחודם למספר יחידות גדולות על בסיס קואופרטיבי או כמעסיק עובדים שכירים החיים באיזור.
לא זו בלבד שהגדלת יחידות הייצור תוזיל את מחיר המזון בארץ ותאפשר הכנסת שיטות ניהול ובקרה כספית יותר מתוחכמות, אלא שהיא גם תשפר את כושר התחרות בשוקי - חוץ.

AGRO - BUSINESS

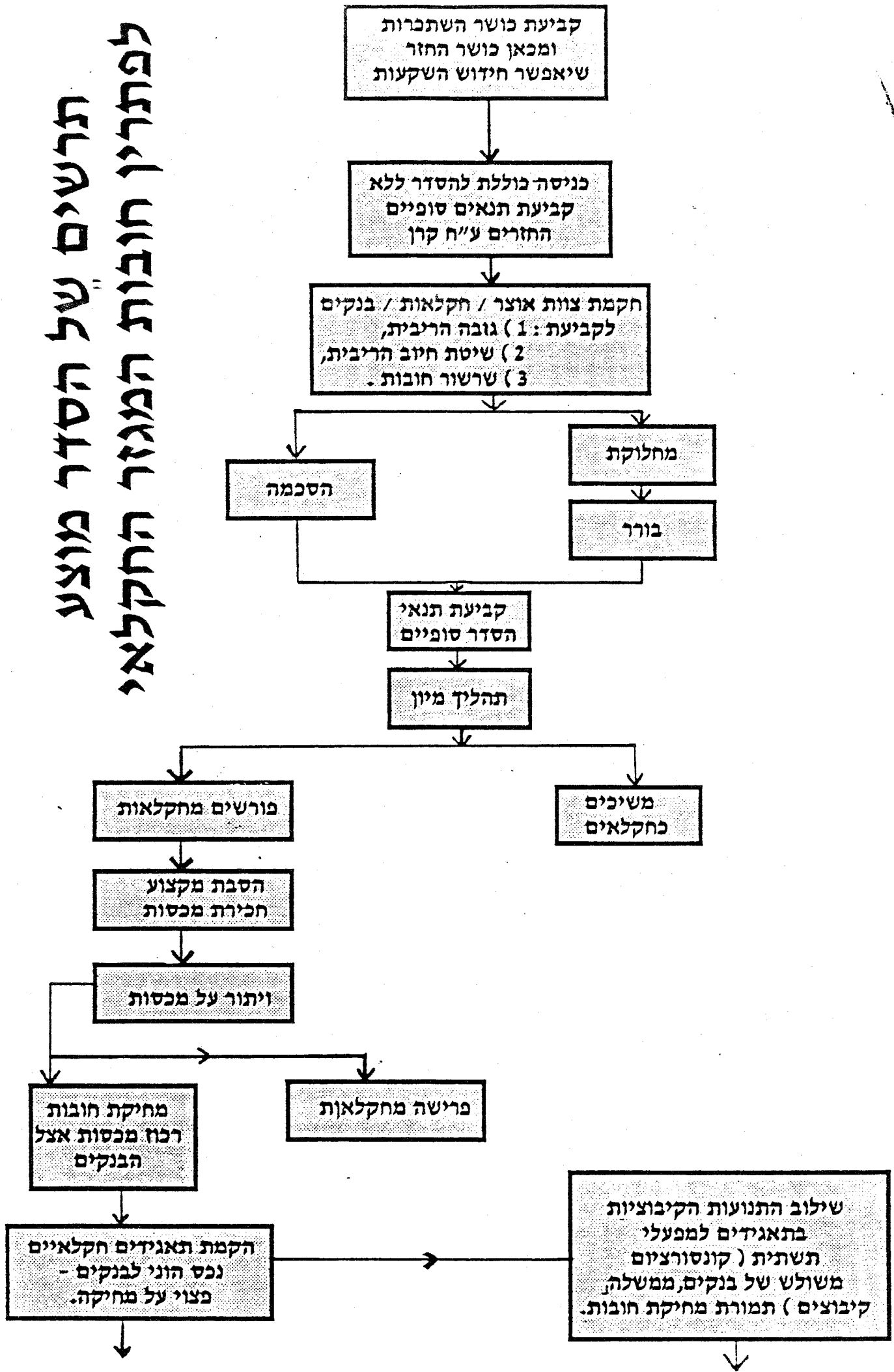
ה. 2. מבנה ארגוני משפטי

ההשלכות של ההסדר והגדלת יחידות הייצור יגרמו לשינוי במבנה הארגוני משפטי שבמסגרתו מתנהלת החקלאות, ומעבר לפעילות במסגרת תאגידים (במקום משקים משפחתיים), אשר בהם ניתן ליישם שיטות מתקדמות יותר של ניהול וייצור בסדרות גדולות ולנצל אפשרויות מימון שאינן זמינות ליחידים (ראה סעיף ד' (2).

ה. 3. מימון

כדי להגביר את האפקטיביות של ניצול ההקצבות הישירות מתקציב המדינה, יש למקד אותן בבניתה והרחבתה של תשתית המחקר והפיתוח ובמערכת ההפצה של הידע הנצבר, במאמץ זה.
דבר זה מחייב מציאת צורות מימון חלופיות למימון ההשקעות ביחידות הייצור ולפעילותן השוטפת.
לגבי מימון ההשקעות, מוצע לאמץ את המודל של החוק לעידוד השקעות בתעשייה לפיו עבור כל שקל הון עצמי, המדינה ערבה (תמורת תשלום) לשני שקלים לגיוס הלוואות. כאמור, על מנת למנוע שימוש לרעה בכספים (בניגוד להפסדים עקב סיכונים מסחריים אמיתיים) על נושאי התפקידים להתחייב, לגבי אופן הוצאתם ולשאת בשל כך באחריות פלילית.

תרשים של הסדר מוצע לפתרון חובות המגזר החקלאי

בוצע ע"י תמחי להמחשת

לשכת שר החקלאות

15

לגבי מימון הפעולות השוטפות מוצע לממן אותן ע"י הנהגת מערכת אשראי, שבה ניתנות הלוואות להון חוזר תמורת ערבות הנקנית ע"י הלווה. ערבות זו מהווה מעין פוליסת ביטוח המבטיחה לחקלאי הכנסה מסויימת לתוצרתו. האשראי ניתן כנגד שיעבוד התוצרת והפוליסה. ייתכן שדרושה יוזמה ממלכתית להנהגה התחלתית של מהלך זה אך המגמה היא, בהחלט לעודד מסחור הערבויות בקרב חברות ביטוח מסחריות. כל עידוד נוסף, אם בצורה של מענקים ואם בכל צורה אחרת יש להקצאום עפ"י קריטריונים לאומים ברורים בלבד (כגון עידוד לגידול או לאיזור מסויים) ולא לפזר אותו באופן כללי בכל המיגזר החקלאי, כנהוג היום.

ה.4. שיווק

ה.4.1. שיווק מקומי

יש להביא לאחידות בקריטריוני השיווק בין השוק המקומי ושוקי הייצוא. הדבר יאפשר יתר גמישות בוויסות ההיצע והביקוש בשוקי חוץ ובבית. כמו כן הנהגת קריטריונים אחידים תקשה מאוד על יכולת השיווק של המיגזרים הבלתי מוסדרים, המתחרים בחקלאי היהודי. יתרה מזו, צעד זה יגביר את מכפיל התעסוקה של החקלאות, עם מספר גובר של תעשיות נלוות הקשורות לחומרי אריזה, דפוס וכו', נעשות תלויות יותר ויותר במיגזר ושיווק תוצרתו, דבר המעלה את חשיבותו במשק הלאומי.

ה.4.2. ייצוא

יש לשאוף ליתר חופש בשיווק לחו"ל ע"י מתן אפשרות ייצוא למספר גורמים, וביטול השיווק המונופוליסטי המרוכז ויחד איתו שיטת המכירה בקונסיגנציה. (לנקודה האחרונה חשיבות מכרעת במניעת תחרות הרסנית בין הגופים המשווקים תוצרת חקלאית).

מחד אם המכירה מתנהלת בשיטת הקונסיגנציה (או בכל מצב בו עקומת ההיצע הינה תלויה מאוד), אין כל אמת שלשיטת השיווק המרוכז יש יתרון מול שיטה של שיווק תחרותי (במידה והאחרונה מתנהלת כשורה). מאידך אם מבטלים את שיטת הקונסיגנציה ומונהגת שיטה של קניה ישירה מהחקלאי ע"י גוף אחד, לאותו גוף יהיה מעמד (וכח) מונופסונוסיטי (קונה יחיד) כלפי המגדלים, עם כל העיוותים והחסרונות הנילווים לכך.

על כן יש לחתור לשיטת ייצוא בה מספר גורמים, העומדים בקריטריונים קפדניים של אמינות ואיתנות פיננסית, יקנו תוצרת במחיר מוגדר מהחקלאי. קנית הסחורה תמנע תחרות פרועה בשוקי חוץ בין הגורמים השונים המשווקים תוצרת ישראלית. תחרות תבטיח ניהול עסקים יעילים ומחירים הוגנים לחקלאי. ישנם שני מודלים עיקריים על פיהם ניתן לנהל ייצוא תחרותי:

(1) מתן היתרי ייצוא לגופים ישראלים להספקת תוצרת לצרכנים בחו"ל. כאמור המפתח להצלחה היא בחינה קפדנית של היכולת השיווקית והפיננסית של הגוף המשווק.

(2) מתן היתר לרשתות שיווק זרים לרכוש בעצמם את התוצרת בארץ ישירות מחקלאים או מהתארגנויות וולנטריות של חקלאים - או על בסיס איזורי או על בסיס גידולים. לשיטה יש יתרונות רבים ביחוד במידה ולקונים מערכת שינוע משלהם.

* למעשה יש ספק רב אם ברוב המקרים יש לישראל מעמד מונופוליסטי אמיתי בשוק בו תוצרתה איננה מהווה אלה אחוז - קטן של ההיקף הכולל.

לשכת שר החקלאות

נספח 1
=====

נספח לתוכנית פיתוח לחקלאות 2000

טבלה 1 (א)

1. משקל החקלאות במשק הלאומי (ללא דיור)
(באחוזים)

<u>1989</u>	<u>1988</u>	
2.8	3.2	תוצר מקומי גלמי
5.6	5.8	תעסוקה
5.0	5.4	השקעה גלמית (ללא מפעלי מים)
5.1	5.3	מלאי הון גלמי (ללא מפעלי מים)
5.1	5.2	מלאי הון גלמי (ללא מפעלי מים)

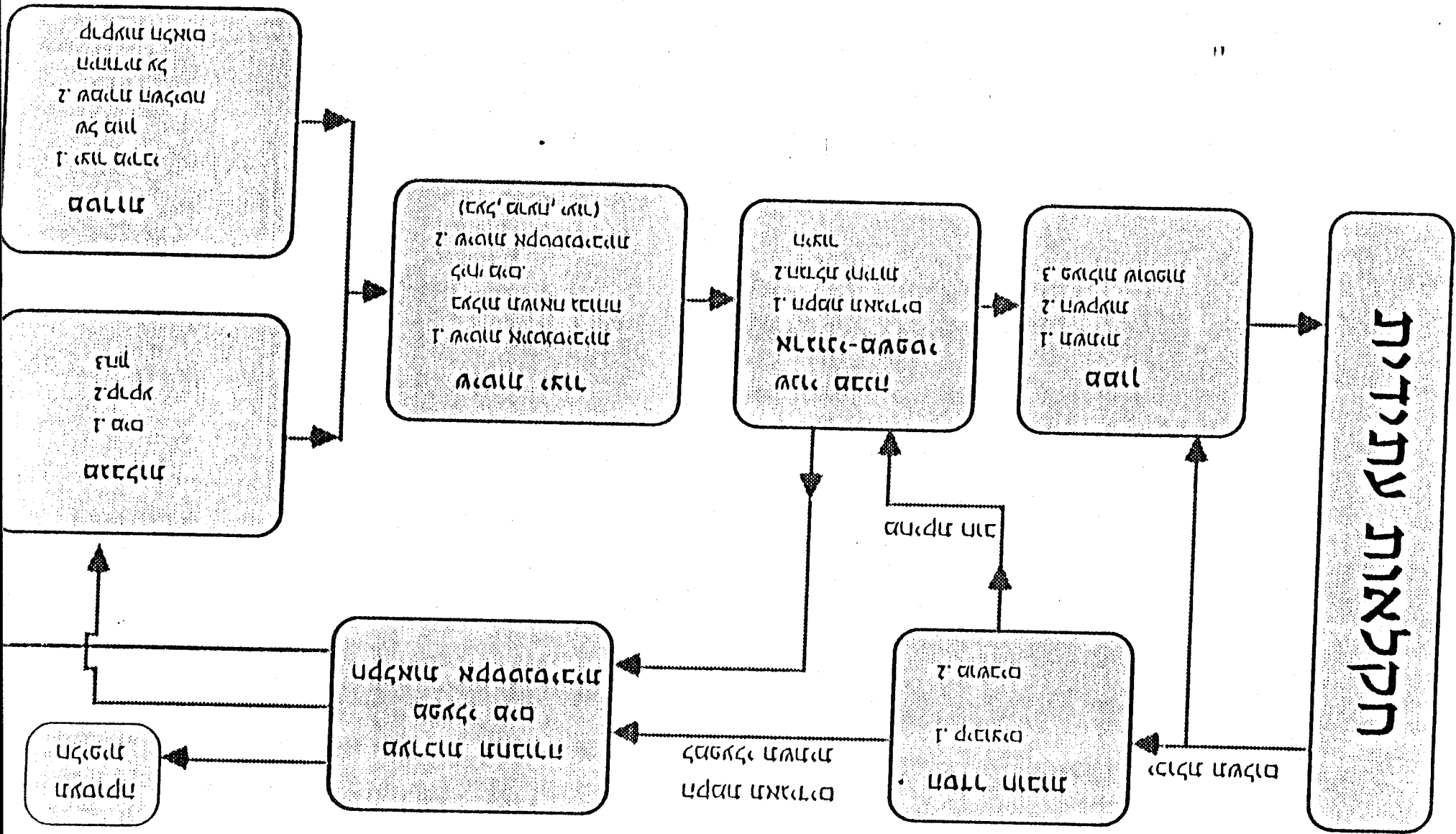
טבלה 1 (ב)

89	88	אחוז תוצר אחוז השקעה
0.56	0.58	חקלאות
1.023	1.02	יתר המשק

טבלה 1 (ג)

89	88	אחוז תוצר אחוז תעסוקה
0.50	0.55	חקלאות
1.03	1.03	יתר המשק

מקור: לשכה המרכזית לסטטיסטיקה

מדיניות כלכלית: מדיניות מס, מדיניות פיננסית, מדיניות חוץ, מדיניות